

Cahiers du CEFRES

N° 10, Antologie francouzských společenských věd : Město
Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger (Ed.)

Colette PETONNET

Anonymita aneb ochranná slupka

Référence électronique / electronic reference :

Colette Petonnet, « Anonymita aneb ochranná slupka », Cahiers du
CEFRES. N° 10, Antologie francouzských společenských věd :
Město (ed. Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger).

Mis en ligne en / published on : juin 2010 / june 2010

URL :

http://www.cefres.cz/pdf/c10/petonnet_1996_anonymita_ochranna_slupka.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Colette Pétonnet, narozená v roce 1929 v Poitiers. Než se začala pod vedením André Leroi-Gourhana věnovat etnologii, působila jako vychovatelka v Maroku. V šedesátých letech zahajuje průkopnické výzkumné studie na pařížských "tranzitních sídlištích", kde jsou ubytováni španělští a portugalské přistěhovačci. Výsledky těchto prací, obohacené o široké zamyšlení nad souborem sociálních vztahů ve studované oblasti, jsou shrnuty ve třech základních publikacích: *Ces gens-là*, Paris, Maspéro, 1968 ; *On est tous dans le brouillard*, Galilée, 1979 ; *Espaces habités*, Galilée, 1982. *Directeur de recherche au CNRS*, Colette Pétonnet pokračuje v antropologických výzkumech ve Spojených státech. Zaměřila se zejména na historii měst a jejich infrastruktur, její nejnovější práce se věnují historii zahrad a parků ve velkých městech.

Anonymita aneb ochranná slupka Colette Pétonnet

Každý z obyvatel téže obce, jejíž jméno nese, ji vnímá odlišně, protože ji vidí zvláštním způsobem. Vedle města snad neexistuje jiný objekt, který by se tolik zbavoval své objektivity. Představuje se jako samozřejmost, a při tom zůstává záhadou. Jeho známost je zdánlivá, zlomkovitá, a stane-li se důvěrnou, mizí z pole vědomí. Pouze obyvatel města může o něm mluvit ze zkušenosti, ale každý mluví jen o své zkušenosti. „Jedna věc je město pro toho, kdo je mívá, aniž by do něho vstoupil, jiná pro toho, kdo je jím lapen a nevychází z něj; jedna věc je město, kam přicházíme poprvé, jiná věc město, které opouštíme, abychom se už nevrátili; každé si zasluhuje být označeno jiným jménem,“ píše Italo Calvino.¹

Kdysi se města líčila jako perly či klenoty. Obrazy a vyprávění cestovatelů reprodukovaly jejich nádheru, zněly jejich živým hlasem. Dějepisci trpělivě rekonstruovali jejich osud, slávu či úpadek.

¹ Italo Calvino, *Les Villes invisibles*, z italštiny přeložil J. Thibaudeau (Seuil, Paris 1974).

Pro etnologa jako je Leroi-Gourhan představují města dokonalý příklad polidštění prostoru, organizovaného kolem paláce či chrámu podle řádu shodného s představami, které si národy utvořily o vesmíru: je to symbol vlády lidí nad přírodou, hmotou a časem. Když pak průmyslový věk začal kalit tyto jasné vize a vnášet do nich určitý zmatek, začalo se mluvit o městech–chapadlech, městech–káznicích, o jhu zplozeném racionalizujícím postojem urbanistů. Literární a estetické fresky začaly pomalu ustupovat před sociologií, jejíž práce, v nichž zkoumá pod svým skalpelem městského člověka, se rozbujely zvláště v posledních třech desetiletích.

Městu se věnují kongresy, knihy, časopisy, množí se analýzy. Není to spíše než móda znamení jakéhosi neklidu? Rostoucí urbanizace bez zábrán rozšiřuje pásy předměstí, všude po krajině se vynořují domy, nové dálnice, železnice pro rychlovlaky zkracují vzdálenosti, postupným scelováním pozemků zanikly živé ploty a úvozy, charakteristické pro polykulturní zemědělství, a zemědělský maturant, který řídí svůj podnik pomocí počítače, je jen vzdálený příbuzný někdejšího venkovana. Setření prastarých rozdílů mezi městy a venkovem vyvolalo obavu, aby se veškeré území nestalo uniformním, tedy obavu, že zmizí města, jak jsme je vždy znali, nepohnutě usazená na svém místě, na němž se zvolna rozvíjela od středověku.

Město vlastně má smysl, jen pokud tento výraz označuje ohraničené místo, kam se můžeme odebrat, přicházíme-li odjinud a ihned víme, že jsme tam přijeli; buď po cestě protínající předměstí jako předsálí, jemuž se nelze vyhnout, třeba v Jeruzalémě; nebo po moři, jako v Janově, kde můžeme z lodi vidět lidi žijící na ulicích, nebo v Istanbulu, který se naráz odkrývá oslněnému zraku; nebo vlakem, který vás, mhouřící oči u východu z nádraží, vrhá přímo do nitra čtvrti. Je třeba být také s to nechat někdy město za sebou, odejít někam do provinčního městečka, do pralesa, k proudící řece. Kdyby se města rozprostřela tak, že by se navzájem spojila – pro tento případ jsou už tady výrazy jako městská aglomerace, megalopolis –, jinými slovy, kdyby se už z nich nedalo vyjít, urbanizace by byla nepřetržitá, pak by města už neexistovala. Město existuje jen v kontrastu: když mizí volný prostor, tehdy se obáváme smrti měst.

V důsledku této hrozby se objevuje i jiná obava: nemluvilo se už a nepsalo o obecně rozšířené lhostejnosti, o ztrátě sociability, o poruše komunikace ve veřejném prostoru? I když by bylo zajímavé

vědět, jak reagují obyvatelé měst na rostoucí počet staveb a lidí, společenské vědy vycházejí paradoxně z obráceného postupu uvažování, který bych nazvala „změna venkovana v městského člověka“.

V posledních letech – totiž v okamžiku, kdy koloběh každodenních a každotýdenních úkonů zasáhl s konečnou platností celek aglomerace a kdy už dlouho ani farnosti ani cechy neplní svou funkci zajištění místní soudržnosti – se mnoho studovaly čtvrti, přičemž se analyzovaly ve smyslu „městských vesnic“, ve kterých se odkrývaly „kapsy“, „niky“ a jiné enklávy, a pozornost se soustřeďovala zvláště na sousedské vztahy; jako by městské uspořádání bylo nutně dědicem venkovského, jako by město nemohlo vytvořit svou vlastní sociabilitu a muselo stále odkazovat k vesnickým vzorům (ostatně idealizovaným bez ohledu na skutečnost); a protože odhalení některých rysů, spojujících město a vesnici, neutralizuje v badatelích strach z nedostatku, nepřítomnosti, ztráty.

Jenže město sestává z věčného pohybu lidí, pohybu, který podle mého mínění zajišťuje možnost přítomnosti jejich velkého počtu na jednom místě. Je koncipováno pro oběh lidí a zboží a skrývá v sobě jen málo míst k zastavení. Neustále se tam proplétá dav neznámých lidí. Existuje způsob bytí městského člověka, vštěpovaný od dětství, jenž spočívá v tom, že člověk prochází ulicí, aniž by poskakoval jako kůzle, aniž by na kolemjdoucí ukazoval prstem, *aniž by na sebe upozorňoval*, jedinec podobný ostatním, stejně tak neutrálním a anonymním.² Jádrem městského fenoménu je anonymita. Ovládá veřejná místa, chrání každého, ono neodhalené jáství, což je nutná a předběžná podmínka koexistence milionů obyvatel. Dokonce zřídka kdy potkáváme stejné kolemjdoucí, s výjimkou vlastní domácnosti, a tváře již jednou zahlédnuté zůstávají anonymní. „Ekologická hustota společenských vztahů je u základu jejich nestálosti; nechme tedy nářku nad povrchností svazků,“ píše Isaac Joseph.³ Pohled na trh v Aligre v Paříži v neděli dopoledne je obdivuhodný. Musíme se ptát, jak se tak pestré zástupy lidí, otírajících se o sebe, s překážejícími košíky, mohou navzájem míjet bez nejmenšího rozčilování. Anonymita v sobě tají zákony rovnováhy, vnitřní mechanismy. Pokud jde o města, zdá se mi, že anonymita je

² Hraní si na chodníku před domem znamená rozšíření soukromé sféry, je to tedy jiná věc.

³ *Passant considérable* (Librairie des Méridiens, Paris 1984).

nástroj lepší než hodnotící pojem sociability, neboť sociabilita je schopnost, zatímco anonymita je stav, zvláště když vykazuje stupně.

Je to však pojem, se kterým se obtížně zachází, natož aby se dal zcela zvládnout, je nestálý, je to non–objekt, antistruktura, vyhrazená pro veřejná prostranství, která jsou sama proměnlivá a rozptýlená. Pouhá úvaha na toto téma představuje riziko, že se dotkneme celé škály citů, neboť i když je anonymita kolektivní, jsou to jedinci, kdo ji prožívají a s ní se vyrovnávají, v hranicích, které přesně ustavuje každé společenství. Každý ji tedy vnímá různě, různě i v závislosti na dějinných okamžicích svého života. Někteří staří venkované, přicházející z nějakého poklidného městečka, se s nadšením vrhají do pařížského davu a zakoušejí svrchované potěšení z pohledu na kolemjdoucí, například z terasy blízko nádraží Saint–Lazare kolem šesté hodiny večer. Doslova si užívají obecného inkognita. Jiní naproti tomu zklamaně opět odjíždějí, zahořklí, neboť se cítí ušlapání tou přelévající se tlačenicí, neexistující, ztraceni, bez útočiště. Kdežto Pařížané, kteří zvládají prostor a čas svého města, se pokud možno vyhýbají ucpaným trasám, a než dorazí do prostoru soukromého, uzavírají se do sebe, nevšimaví a mlčenliví.

Každý obyvatel města má v podstatě svou síť osobních vztahů a svou oblast činností, které mu zajišťují setkávání.⁴ Ale tak tomu ještě není u nově příchozího, který neví, jak prolomit tutéž anonymitu, jež ho obklopuje, kterou nabitý denní program činí snesitelnější a citová osamělost často tíživější.

Protože jedinec v davu zastupuje jen sám sebe, nic nebrání tomu, abychom k tomuto tématu dodali osobní svědectví.

Od mého příjezdu do Paříže na počátku jedné kruté zimy se mi vrací vzpomínka: řada ozářených oken vedle nadzemní dráhy, všech těch lidských příbytků v úrovni mých očí, mě naplňovala děsem. Mdlá nesmírnost vyvolala ve mně pocit nemožnosti najít někde své místo. V metru mě posilovala tělesná blízkost mých spolucestujících, ale jen tehdy, pokud jsme zůstávali pod zemí. Později, když jsem se zabývala přistěhovalci z venkova, jsem napsala, že ti, kterým se nepodaří v hlavním městě se rychle integrovat, poskakují sem a tam jako míč, a při tom jsem si neuvědomovala, že to byl

⁴ Srv. Ulf Hannerz, *Explorer la Ville* (Minuit, Paris 1983).

i můj případ. Když jsem se do Paříže po několika letech vrátila, už jsem tento pocit neznala. Ale přemýšlím-li o tom dnes, uvědomuji si, že některá místa ve mně vyvolávají pocity stejného řádu. Čtvrti plné dveří, kterými procházím při hledání nějakého bytu, mi připadají nesnesitelné, protože jsou naprosto anonymní, neurčité, nerozlišené, hybridní. V atmosféře veřejné knihovny se cítím nesvá. Nezvykla jsem si tam pracovat, jen když jsem potřebovala nahlédnout do kartotéky, do časopisů, ale ne když jsem se potřebovala ponořit do nějakého díla, protože čtenáři jsou tam zazděni v jakémsi umělém soukromí, umělém tichu, v němž je kontakt mlčky zakázán. Při čtení se nesluší spolu mluvit. Všechna gesta, všechny kódy jsou sice stejné pro všechny, každý je však sám, každý uzavřen do sebe spolu s nějakým jiným autorem. Veřejnost je sice méně nerozlišená než dav, ale to, že bych mohla odlišit starého učenice od studenta či doktoranda, nemění nic na téměř nepropustné anonymitě tohoto místa, kde je „každý pro sebe“. Naproti tomu takové hlediště se rychle stává kolektivním tělesem, které více či méně harmonicky souzní. Smysl přítomnosti každého jedince sdílí i všichni ostatní. Je tam možno tleskat nadmíru i před rozhořčeným zrakem souseda. Mezi diváky se odehrává něco sotva postižitelného, co má povahu komunikace. Úzkost nevyvolává osamělost v davu, ale pocit její neodstranitelnosti.

Kavárna může být místem pohody. Neznám příjemnějšího zastavení, útočiště, než je nějaká restaurace ve čtvrti, kam běžně nechodím, do níž ale náhodou vstoupím, abych se o samotě naobědvala, než se dám znovu do práce. Mám ráda, když mi číšník přináší malý hnědý džbánek a obloženou mísu a když se mezi námi odehrává hra podle určitých pravidel – vtipné poznámky, úsměv, spiklenectví, úslužnost –, když mi doporučuje domácí moučník, a když si ho vezmu a sním, otáže se, zda mi chutnal. Profesionální chování má na mne uklidňující vliv. Ani nucené, ani vlezlé, ale určené zákazníkům, respektuje anonymitu. A přece ji rozvíří jako kámen hozený na vodní hladinu; a pak by už jen stačilo chtít, aby se úplně prolomila.

Veřejná prostranství plodí anonymitu, protože jsou místem, kde se míjejí stále noví lidé, kde příliš neomezuje sociální tlak; nikdo tam nechce být ostatním ničím povinován, každý je tam druhému roven. Když se lidé někde sejdou a po jistou dobu se tam zdrží, ať jsou kdokoli a ať je to z jakéhokoli důvodu, vždy se nakonec *seznámí*. Anonymita nemůže odolat nehybnosti. Je funkcí oběhu, je

úměrná době míjení, ale také rychlosti a hustotě výměny jedinců na jednom místě. Je tedy dokonalá a absolutní v místech plynulého oběhu, jako jsou ulice, zatímco pomalé kroužení a možnost výměny informací ji relativizují a narušují, například v čekárnách. Samozřejmě, že se to nemusí stát automaticky, ale rovněž úplná netečnost není možná. Je to jako fungování membrány, jejíž propustnost se mění od neproniknutelnosti až po úplnou průhlednost, a to v závislosti na místech, okolnostech a přítomných lidech. Odvážila bych se dokonce domněnky, že městská společenství toto fungování utvářejí, podobně jako jednotlivci, ke svému obrazu takovým způsobem, aby bylo snesitelné. Je zřejmé, že čím rozsáhlejší jsou města, početnější ulice a různorodější místa, která přitahují davy, tím dokonalejší a rozšířenější je neznalost druhého.

Ulice patří všem, nikdo z ní není vyloučen. Alespoň v Evropě není chudáka, kterému by byl zakázán průchod i tou nejnoblesnější ulicí⁵. Ulice není městskou specialitou, nachází se i ve vesnici, ale stala se symbolem městského života, také symbolem demokracie a jisté svobody. Když je mezi uplývajícím proudem a obydlenými břehy jakási harmonie, je to pro nás živá ulice. Zve k procházce, k bytostně měšťanské promenádě, která je zevlováním na pouliční dění. Na venkově se neprocházíme, ale touláme se, stříhneme si to lesem, jdeme na lov nebo sbírat houby. Ve městě je ulice jakoby určena pro volný čas městského člověka, ale ať je trasa jeho procházky jakákoli, vždy je tu sto či tisíc dalších, které napadla stejná myšlenka. Je tedy třeba sladit aktéry této hry s kulisami. Snad právě kvůli tomu byly některé ulice navrženy k společnému procházení. Na korzu, na bulváru se měšťané předvádějí, pomalu jdou jedním směrem, pak zase opačným. Jak skvělý nápad je *passeggiata* italských měst, kde cizinec cítí, že je zván, aby přemítal nad krouživým procesím nebo se ho účastnil, aby se každý večer ve stejnou hodinu střetával s pohledy, z nichž některé se stávají důvěrně známými! Ve Francii tento obyčej 19. století přetrvával, v méně rituální podobě, do doby, než ho překazil nápor automobilů, které zabírají všechna místa a oddělují od sebe ty, kteří v nich cestují. Ale provoz vozidel hrozí zadusit úzké uličky starých městských center, které byly původně určeny chodcům. V Rouenu či Poitiers můžeme v podvečer opět vidět, jak se tyto uličky naplňují oním kyvadlovým

⁵ Ale žebráci, kteří zabrali nějaký kout, lidé po několika dnech špatně snášejí, protože jejich přítomnost je v rozporu s užíváním prostoru, určeného k oběhu. Sledují pohyb obyvatel a jejich přítomnost narušuje anonymitu.

pohybem, který znovu objevují právě ti, kteří jej nikdy nepoznali – jako by byl nadán jakousi oživující mocí.

Naproti tomu v Paříži se pěší zóny, relativně menší, podobají spíše mrtvému rameni, nehybné zátocce, kam řeka ukládá svůj odpad. Protože tam nejsou vozidla, působí nehybně.

Člověk je stádní živočich, který čas od času pociťuje potřebu chvilky soukromí. Jenže ve městě je zcela nemožné, aby se vyhnul tolika očím, tolika pohledům, nežádoucím sblížením. I městští lidé získali schopnost izolovat se od ostatních, nic nevidět ani neslyšet, pomocí reflexu srovnatelného s reflexem potápěče, který zadržuje dech. Mohou se celý den setkávat se svými bližními, aniž by si kohokoli všimli. Jsou natolik zvyklí vylučovat se z lidského prostředí, že v neděli, aby se nadechli, jdou k nejznámějším a nejvíce navštěvovaným vodopádům, shlukují se na okraji lesa, ale nevstoupí do něj, neboť se bojí samoty a prchají před tichem, které nabízí příroda. Protože jsou zvyklí žít v prostoru přeplněném lidmi, berou si město s sebou, vědomí si uklidňující lidské přítomnosti, kterou ale jejich smysly nezaznamenávají. Tato schopnost oddělit se od druhých je výrazná v nouzových útulcích; rozhovor mezi dvěma lidmi na sousedních postelích je chráněn před ostatními, jako by je oddělovala nějaká přepážka.

Jedná se o zvláštní schopnost, dále zesilovanou a podporovanou stylem života a různými automatismy současného světa. Avšak sociologické pojednání ji vykládá negativně a ztotožňuje ji s nedostatkem sociability, z čehož dochází k závěru o nelidskosti měst, kde se nekomunikuje. Jen málo je těch, kdo se domnívají, že když „populární scény“ mizí z literatury, znamená to, že chybí pozorovatelé. Jedním z často používaných důkazů je, že v autobuse se už nemluví, jako by byla tomuto způsobu městské dopravy kdysi tato funkce přidělena. Fernand Braudel nazýval města centry vysokého napětí. Snažit se tam v každém okamžiku o kontakt znamená riziko popálení. Ale když Marc Augé popisuje cestující v metru, kteří čtou a pletou, a tvrdí, že se „snaží s dojemnou vytrvalostí nevnímat své okolí a přitom nezapomenou vystoupit na své stanici“⁶, není obtížné si představit, že plamínek nevyhasl, že může kdykoli znovu vzplanout, nebo, použijeme-li raději jiné metafory, že se závoj neviditelnosti snadno potrhá při nejmenším doteku.

⁶ Marc Augé, *Un ethnologue dans le métro* (Hachette, 1986).

Kdo nikdy nezašel do obchodního domu Mark and Spencer⁷, nemohl vidět, jak si napůl svlečené ženy nenápadně zkoušejí sukně a halenky uprostřed oddělení, protože kabiny jsou plné, navzájem si radí (ta druhá vám sedí líp, dejte na mě!) a rychle se rozhodují, dříve než přijde prodáváč, aby je napomenul.

Představení na veřejné scéně se odehrává neustále a mění-li se tu a tam hra, je to proto, že je obrazem epochy a jakoby objasňuje svou dobu, stejně jako v minulosti.

Autobus projížděl ulicí Saint–Antoine a když jsem tam nastupovala, stala jsem se svědkem scény, jejíž začátek jsem propásla, ale zachytila jsem odpověď. Nějaký velký muž se tyčil mezi sedadly a plísnil jiného, staršího: „Senegalce jsme, pane, ve čtrnáctém posílali do největší bitevní vřavy, jsme jim tedy povinováni úctou; a taky pohostinností.“ Když druhý umíněně opakoval: „Já jsem Francouz, žiji ve Francii a ne v Africe,“ uvedl i on své charakteristiky: je taky Francouz, řemeslník, umělecký truhlář, rok v důchodu. Nic to nepomohlo. Hledaje spojence obrátil se ke čtveřici žen, sedících vedle něho. „Nemám pravdu, dámy?“ Dámy na něj beze slova hleděly a očima mu naznačovaly, aby mlčel. Stařec, který pořád ještě hudoval, chvíli nato vystoupil. Truhlářský mistr se naklonil k ženám: „Víte, dámy, to nejde pořád mlčet, to jsou vážné věci, je třeba říci, co si člověk o tom myslí.“ Ale dámy zůstaly chladné, on si tiše sedl a z kapsy vytáhl časopis, aby si zachoval důstojnost. Ráda bych mu dala vědět, že s ním souhlasím. Malý odstup, který nás od sebe odděloval, a cestující sedící mezi námi, to mi v tom zabránilo, a zároveň jsem pochopila, jak dochází ke spontánnímu vzniku těchto miniaturních pseudosoukromých sfér. Když vystupoval a procházel kolem mne, využila jsem příležitosti, abych mu řekla, že si cením jeho zásahu, a on se s díky uklonil.

Stačí okamžik, aby si lidé začali vyměňovat či dokonce navzájem sdílet své názory. Slovo, které zazní na veřejném prostranství, je zřídka bezvýznamné, ale je starou známou věcí, že ho dokonce ani není třeba k rozproudění rozhovoru a vyjadřování pocitů.

Scény jsou často tak prchavé, že mohou proběhnout, aniž bychom je zaznamenali.

⁷ Hojně navštěvovaný anglický obchod.

Když se jakýsi starý Alžírčan, který se u poštovní překážky vyjadřoval hroznou francouzštinou, obrátil k řadě čekajících a zařval: „Ta ženská je blbá, ničemu nerozumí,“ bezprostřední odpověď mu byl pobavený tichý souhlas. Ale jakmile se další v řadě opřel o přepážku, aby se nabídl jako prostředník, každý dělal, jako by se nic nestalo.

Lidé kontakty neodmítají. Zkušenost naopak dokazuje, že je vyhledávají a ochotně nabízejí část sebe sama, a to v rozsahu, který jim zaručuje uchování tajemství jejich totožnosti a adresy. Ale chceme-li druhého oslovit, kód vlastní anonymity vyžaduje, aby tu byla nějaká záminka, aby tu byl nějaký úvod, který by se dal jako takový ihned rozpoznat. Příliš slabá záminka, jako nechat si v Paříži vysvětlit, kde je nějaká ulice, neopravňuje pokračovat v rozhovoru, jakmile se nám dostane žádaného, leda výjimečně. Je třeba nějaké okolnosti, zvláštnosti, situace, ba nějakého místa, tak trochu výjimečných a neobvyklých, aby se působením tohoto, byť i nepatrného zprostředkujícího prvku dal průchod právu mluvit. To se pak týká takového počtu účastníků, který je úměrný síle zprostředkujícího a jeho dosahu.

Např. během stávky ve veřejné dopravě, kdy se všichni uživatelé stávají pěšími, mohou jeden druhého oslovit, přičemž musí začít povinným komentářem této události. Jak dále rozhovor probíhá, závisí na jeho účastnících. Neočekávaně se zastaví vlak metra a rozproudí se řeč, jež respektuje kód. Jezdí jen autobusy a příležitostně cestující, kteří se vyptávají na své jízdny trasy, ihned informují ti, kteří jezdí pravidelně. To se stalo na náměstí Clichy jednoho prosincového dne loňského roku. Ale po cestě tito nově příchozí, kteří stáli namačkáni ve voze, hlučeli: nepoznávali hlavní ulici, zmizel cirkus, vyrostly nové budovy. Jejich otázky vypadaly tak podivně, že se celý autobus chechtal při představě, že deset let nevylezli z podzemí. I tito lidé zvláštním způsobem zdůraznili výjimečnost onoho dne. A ostatní se předháněli, aby jim vysvětlili změny, ke kterým venku došlo.

Když zastaví hasičský vůz a seběhnou se čumilové, jejich okruh se rozroste, jakmile se vysune velký žebřík, i kdyby to bylo jen proto, aby se odhadlo nebezpečí, kterým hrozí uvolněná římsa. Dotažují se, předávají si informace, zvažují rizika akce. Nezřídka pak můžeme vidět dva muže či dvě ženy, jak spolu odcházejí, aby mohli dále klábosit. Někdo si myslí, že se tu jedná o lidové obyčeje, ale

zádrhel v rutinní všednosti vede ke stejnému výsledku, ať jde o jakoukoli čtvrť.

Letos v červnu komedianti přeměnili náměstí Saint-Germain-des-Prés v zelinářskou zahradu. Záhony hlíny, ozdobené zelím, cibulí a tuřínem, jsou od sebe odděleny prkny, po kterých opatrně chodí užaslí Pařížané. V podvečer dav houstne. Bohatí měšťané i zaměstnanci se navzájem vyptávají, sdělují si své dojmy a názory, kladou otázky nesdílným zahradníkům, hledají odpovědi u různých přítomných a když se rozcházejí, přejí si dobrý večer. Byl-li smysl hry v tom, aby *rozvázala jazyky*, byla úspěšná.

Síla prostředkujícího se neměří rozsahem události; ten vymezuje jen oblast jejího působení. Může se zaměřit jen na drobné záležitosti, jako je například přítomnost zvířete nebo nějaká nepatrná příhoda, a vytvořit třeba jen mezi dvěma lidmi složitý vztah.

Pánové, kteří navečer venčí své psy v tichých uličkách, vedou na vodítku důvod k prohození několika slov, a protože se jejich pohledy čas od času setkají, nakonec se znají od vidění. Někdy se dají do řeči, ale jejich svěřování se, vždy nějak spojené se psem, tématem volného času nebo domu, nedosahuje úrovně skutečné známosti. Neboť opakující se situace a prostorová blízkost ohrožují anonymitu. Dbají na to, aby ji respektovali, nikdy nesdělují své jméno ani adresu a když se rozloučí, odcházejí každý svým směrem.

Ve vlaku rychlé městské dopravy vedle mne zůstalo volné místo, které smáčel déšť, pronikající dovnitř otevřeným oknem. Když navíc vidím, že se na každé stanici vagón zaplní, ptám se v duchu, kolik cestujících vstoupí a zůstane stát, jakmile zavadí pohledem o sedadlo, když tu vejde elegantní muž, vytáhne kapesník, setře vodu a posadí se. Směji se a sdělují mu, na co jsem myslela. Ihned na to naváže, mluví o lidské bázlivosti a během jízdy se svěřuje se svými profesionálními starostmi, jejichž důvodem jsou především komunikační obtíže v jeho podniku.

V situaci dokonalé anonymity je řeč volná jako vzduch, nespoutaná, nevázaná na nikoho. Do ničeho nezasahuje, nikdo není jejím příjemcem, nemůže se tedy zpronevěřit ani zrazovat. Proto je pravdivá, nezávisle na tom, jakou část svého já, skutečnou či fantazijní, se člověk rozhodne vyjádřit slovy.

Není třeba zde rozebírat obsah rozmluv na veřejném prostranství, ale je třeba určit, nakolik je chybné se domnívat, že tyto prcha-

vé rozhovory se skládají výlučně z nepatrných nicotností, informací z doslechu, nevážného tlachání. K tomu dochází jen tehdy, pokud rodící se dialog nedokáže pokročit dále za pouhé uvedení do tématu, protože výměnný pohyb jedinců je příliš rychlý na to, aby měli čas vztah prohloubit, nebo že spouštěcí mechanismus je slabý na to, aby jej mohli navázat. Ochranná slupka anonymity naproti tomu vyžaduje, abychom odhodili zátěž citového života, vyjádřili své obavy a vyznali se z toho, s čím bychom se možná svému bližnímu nesvěřili, ale to jen za podmínky, že tu bude mechanismus připravený ke spuštění.

Tak existují místa, která trvale nabízejí zprostředkování nevyčerpatelné síly. Zde jsou dva příklady, oba prodchnuté jistou posvátností, i když každý z jiného důvodu.

Čekárny u veterináře, ještě více než u lékaře, jsou místem, kde se vedou rozhovory. Lidé jsou tu jen prostřednictvím zvířat: ta jsou dvojnásobně bezbranná, protože jsou nemocná, a jako taková v tomto výjimečném okamžiku, na tomto strohém, vykachlíkovaném místě bez časopisů, které je jim vyhrazeno, smazávají rozdíly mezi společenskými třídami. Vládne tam místní zdvořilost, která spočívá v tom, že lidé drží psy u nohou nebo na klíně, aby neobtěžovali už tak vyděšené kočky, choulící se na dně košíků. Situace je příznivější, když je v čekárně několik pacientů, ani moc ani málo, takže doba čekání je snesitelná a příležitost ke konverzaci se zvětšuje. Má-li zvíře na pacce obvaz, spouští cvakne ještě rychleji, než je obvyklé, kdy je často nutná chvilka čekání, abychom vyslovili úvodní otázku, často se týkající veterináře. Kdo přichází sám, musí to vysvětlit: jeho zvíře je v nemocnici. Kdo „si jde jen pro vakcínu“, spěchá to oznámit. Řeč, která se rozproude, se točí okolo pacientů, ale odkrývá i něco jiného, než jen zvířecí nemoci. Dozvídáme se z ní o samotě po ovdovění, o žárlivosti milence, o lásce, již věnuje homosexuální pár štěňatům z jednoho vrhu, která jedno po druhém představuje přítomným, o nevědomosti a bezradnosti portugalské domovnice, co si počít s neurastením hárající kočky, zavřené v jejím bytě po dobu nepřítomnosti své paní, o hledání bytu, který by vyhovoval boxerovi, o nesnesitelné atmosféře domu, ve kterém se našla kočka, o neděli na venkově, o rodinném domě, o venkovském původu, o plánech, jak trávit důchod, o přibuzenstvu, přirovnávaném k přibuzenstvu psa... Nabídka možností je nekonečná. Kryti svými zvířecími miláčky odhalují jejich velitelé všechna zákoutí své existence. Při příští návštěvě tu budou jiní lidé, ale stejné místo,

ideální pro projednávání oněch zásadních záležitostí, které jsou relevantní pro naši společnost.

Na hřbitov Père-Lachaise na pahorku Charonne, jenž byl otevřen roku 1804 ve starém jezuitském parku, často přicházejí davy návštěvníků, které přitahuje množství slavných hrobů, ukrytých v zeleni. I když se tu stále ještě pohřbívá, Pařížané z širokého okolí jej využívají jako veřejný park a rádi provázejí po cestičkách turisty. Posvátné území v sobě nese předpoklad a téma komunikace, která se odvíjí v neměnném pořadí: vytržení nad krásou hřbitova, ohlašování hrobů, které známe, a pak žádost o informace o těch, které bychom rádi poznali. Rozhovor, který následuje, se týká výlučně zemřelých osobností a jejich hrobů. Ale často se stává, že náš společník, ve snaze ukázat, co všechno ví, nám navrhne procházku, a po cestě od jedné stély k jinému náhrobnímu kameni sklouzne od líčení životních příběhů slavných osobností k běhu vlastního života: původní povolání, nové lásky, zármutek, nemoci, neplodnost, předkové, dědictví, konflikty mezi sourozenci, cestování, divadelní a jiná představení, priority, víra, u starších filosofie a blízkost smrti, rozhodování mezi pochováním nebo kremací; skládanka jednoho národa, jedné epochy, jedné kultury. Tito informátoři nikdy neudávají svou adresu ani jméno a na rozloučenou říkají vždy stejnou frázi: „A příště možná na shledanou!“⁸ Když jsem se jednou loučila se starým, velmi výřečným mužem, na kterého jsem narazila už po druhé, troufla jsem si: „Přijdete příští čtvrtek?“ Zvedl paži a nastavil dlaň, jako by odrážel nějakou hrozbu: „Možná!“ řekl tónem, nepripouštějícím odpor, pak se otočil a zmizel v zatáčce.

Jen náhoda, která chrání veřejný prostor před jakoukoli formou přivlastnění, rozhoduje o setkáních anonymních lidí. Veškeré veřejné prostranství, kam je už podle jména volný přístup, je-li zabráno nějakou skupinou, ztrácí ihned svoje poslání být prostorem různorodosti. Právě tuto funkci, umožňující mnohost setkání a rovněž možnost odhalit se druhému bez ohrožení, instinktivně zachovávají pravidelní návštěvníci hřbitova.

Jiným aspektem pohodlí, které poskytuje anonymita, je potlačení ostychu z nutnosti veřejně sdělovat, před svědky prozrazovat předmět nějaké žádosti. Část úspěchu supermarketů, srovnáme-li je s tradičním obchodem, tkví v tomto osvobození. Napřed si všim-

⁸ Srv. C. Pétonnet, "L'Observation flottante", *L'Homme* XXII, 4, déc. 1982.

něme, že pojem soukromí nebo utajení se liší v závislosti na dané kultuře dokonce i v jednotlivých rozvinutých zemích. V Paříži si člověk vybírá peníze z konta, aniž by si všímal toho, kdo stojí vedle něho. Vyžaduje-li si finanční operace nějaké utajení, neprobíhá u přepážky. V New Yorku stojí řada čekajících za žlutou čarou. Každý ji překročí, když na něj přijde řada a je vyzván úředníkem u přepážky, se kterým pak mluví beze svědků. Když jsem se o tom bavila se dvěma Američankami, žijícími v Paříži, jedna se přiznala, že nesnáší na poště nebo v bance pocit něčí přítomnosti za svými zády, druhá, že je pro ni utrpením nutnost mluvit s obchodníkem, když jde na nákup.

Pojem zákaznictva se poněkud vymyká našemu předmětu. Jazyk to ví a označuje velkoplošné zákaznictvo jako konzumenty.

Na krytém tržišti anonymitu zpočátku zmírňuje existence vývěsního štítu obchodníka. Na druhé straně zákaznickovy střípky důvěrnosti, i když si nic neobjednává a chrání si tak svou totožnost, věrohodnost, své priority, jej pomalu činí rozpoznatelným, což může využít, jak se mu hodí. Existence vztahu spočívá ve sdílené kultuře. I velmi zdomácnělý cizinec ve Francii často stále neví, jak se bourá maso, a nepamatuje si jména jednotlivých kusů. Znalost rozdílu mezi tuhostí roštěnky a měkkostí ořechu vytváří pocit spoluúčasti. Zato se nemusíme bát odmítnout příliš drahou nabídku, požadovat tenčí plátek a na rituální otázku odpovědět „To je vše!“, a tak prozradit stav svých financí. Pokud jde o mne, v příhodných dnech ráda nechám *svého* obchodníka s drůbeží rozhodnout o jídelníčku, vybrat kachničku a poradit, jak by ji on upekl, zatímco mi vydává peníze nazpátek. Velké plochy mne naplňují nudou. Zbavují mě veškeré touhy, berou mi schopnost rozhodování, odpuzují celofánem, mdlým pachem a mrtvou zeleninou v bílém světle. Jiní je naproti tomu mají raději, i bez ohledu na praktické důvody. Jeden tuniský intelektuál, žijící už deset let v Paříži, říká, že když tlačí svůj vozík mezi odděleními, naplňuje ho to jakousi všemohoucností, všemocností absolutní svobody výběru, aniž by musel o něco žádat či se něčemu podřizovat, aniž by musel někomu něco hlásit.

Nikdo se vskutku nezajímá o důvod, proč je tady, ani o velikost jeho nákupu, jehož vyndávání u pokladny, před lhostejnými ženami–stroji, které se mezi sebou po straně baví a nedívají se na zákazníka, neodhaluje žádné tajemství: je to stejné zboží pro všechny, ve stejných obalech, bez ohledu na množství. Tato dokonalá

anonymita vyhovuje všem společenským třídám a skutečnost, že jsou tam zastoupeny všechny, dodává důvěru každému jedinci. Supermarkety jsou prostory povýtce nesegregované, místo rovnoprávnosti moderních společností. Bohatý tam neztrácí svou důstojnost. Chudáka nevyhodí. Cizinec se tam cítí v pohodě. Ve Spojených státech mě černí Američané neustále nutili do nich chodit. Byla jsem tak znuděná tímto jednotvárným divadlem, že jsem nepochopila naléhavost tohoto poselství.

Na veřejných místech, kde je řeč zcela k ničemu, probíhá tichá komunikace sdílením stejné atmosféry; v anonymním davu se utváří jakési zvláštní spolubytí ve formě mlčenlivé jednoty.

Na hrozbu, že se města rozprsknou v prostoru v příliš velkém rozsahu, je odpovědí ve velkých komerčních centrech soustředění obchodů v prostoru, odpovídajícím míře lidského kroku. Tato centra nevynikají originalitou předmětů nabízejících se chtivému zraku. Není tu nic – ani oblečení, ani vynálezy do domácnosti či filmy ohlašované jinde, co by se nedalo najít ve městě. Ale jako kdysi jarmarky, které shromažďovaly rozptýlené bohatství, přitahují mládež a davy lidí svou hojností, svou různorodostí a volným přístupem do obchodů. Jsou vydutá jako břicha nebo postavená jako křížové chodby, chráněná před vnějším světem, a zákazníci procházejí těmito galeriemi, těmito novými chórovými ochozy, krokem promenád, noří se společně do umělého světla, do stálé teploty, do hluku hudební kulisy, nechávají společně unášet svá těla na jezdících schodech: jednota v davu a sjednocení s ním, aby se dosáhlo jistoty příslušnosti k jedné a téže civilizaci.

V městech se zachovaly tělesné hry, které využívají přírodních prvků, a rozvíjejí se od té doby, co se přestalo pracovat rukama. Protože se zaneřádila i ta trocha přírody, která v nich zůstala, a venkov ustupuje za horizont, vytvářejí se další a další fikce vody, ledu, slunce, které městští lidé užívají, aniž by se klamali mylnými představami. Plovárny v centru měst jsou spíše kolektivními vanami než vodními nádržemi. Každý koupající se beze slova snaží plavat tak, aby nevrážel do ostatních. Je zakázáno běhat a poskakovat, do vody se skáče jen v určitých hodinách a na rušnou zábavu dohlíží plavčík. Až ve společném prostoru sprch a šaten, kde oddělenost pohlaví dovoluje spoluúčastnou nahotu, je možné sledovat skutečné potěšení z vody ve znovunalezené svobodě: svobodě čvachtání se v mýdle a šampónu, rozkoš z teplé vody na kůži, hoj-

né a štědré, bohatě prolévané. Je tu atmosféra pospolitosti. Dveře úzkých kabin hrají symbolickou roli, lidé se střídají před zrcadlem a pod sušákem na vlasy, dávají pozor, aby neprodužovali své blaho na úkor ostatních, a protože tu bylo společné sdílení, při odchodu zdraví. Zde to zprostředkující není vyslovováno v řeči, ale je prožíváno.

Anonymita nepředstavuje nějakou nevyplněnost, prázdnotu či nepřítomnost. Ale jak jí dodat konkrétní podobu? Vpád do jejího panství odhalil jen lidi a místa, neosobní lidi a průchozí oblasti, které ale ožívají, jakmile se k nim přiblížíme. Je to nehmotná substance, která se vymyká jakémukoli chápání, něco nepostižitelného, co mizí při nejmenším zastavení. Tento pojem, který prchá před myšlením, poněvadž se pokaždé dá převést na lidskou vůli, je však nutný pro pochopení městských společností a jejich vývoje. Anonymita, která je nutností společenského života – včetně života ve venkovských oblastech, kde od pradávna velká shromáždění pomáhala usedlým venkovanům zbavit se zátěže důvěrné vzájemné známosti –, protože je nositelem náhody, bez racionálních organizací, jejichž váhy zbavuje, tato anonymita tvoří jednu ze sil, které přispívají k rovnováze společností.

Zdá se, že pod industriálním tlakem se rozšiřuje a zneprůhledňuje, že hůře praská. Avšak na každý její posun přichází odpověď, protiofenziva. Nová forma často už obsahuje protilátku. Tak uspořádání sedadel za sebou u některých vlakových souprav, kde se nesedí proti sobě, omezuje možnosti setkání, ale soukromí, vytvořené oddělenými dvojsedadly, dává šanci k trvalejšímu rozhovoru.

Proti atomizaci, vyvolávané supermarketem, počítačem, prací či nákupem na dálku pomocí televizní obrazovky, působí růst počtu spolků, klubů, organizovaného cestování atd., tedy rozšiřování sítě vztahů. Příslušnost k mnoha sítím může v jedinci posílit ochladnutí zájmu o veřejný prostor, avšak vyžaduje pohyb, který sice zachovává anonymitu, ale vede k setkáním, která ji potírají. Tato nekonečná dialektická hra neustále zajišťuje obnovování rovnováhy. Nejenže je nehybnost, na kterou umírají města, v obecném měřítku nepředstavitelná, ale pohyb lidí se dokonce zrychluje a rozšiřuje po celé planetě. To, že se města už „usídlila na venkově“, v betonu pláží a středisek zimních sportů, už není důležité, neboť městská mentalita se šíří rychleji než urbanizace.

Princip anonymity je pružný. Předpokládat se nedá nic. Kdo mohl předvídat, že vysílání televizní hry „čísel a písmen“ způsobí ve všech francouzských městech vznik klubů a národních turnajů? Aby se ekonomicky zachránily lodě, vymyslely se tematické plavby: role, kterou při vytváření struktury cestujících tradičně hrála náhoda, tím byla oslabena. Lety Paříž – New York jsou sice časté, ale zároveň ještě dost výjimečné, takže to v letadlech šumí hovorem jako na starých kocábkách. Pokud jde o kostely, v nichž se místo obcí věřících schází mnoho anonymních izolovaných jedinců, obnovuje se tam starý způsob společného hodování v podobě jídla, kterého se účastní věřící po bohoslužbě.

Moderní společnosti se musí stále vyrovnávat samy se sebou. Než se ohlížet a s často oprávněnou nostalgií zjišťovat ztráty, je lepší trochu rozhýbat představivost nebo vzbudit dostatečný zájem o uvažování nad jevy *in statu nascendi*, které městům pomáhají uchovat jejich okouzlující moc.